

Dopisy Antievy*

Libuše Heczková

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav české literatury a komparatistiky
libuse.heczkova@ff.cuni.cz

Tři dopisy Anny Pammrové z pozůstalosti Theodora Lessinga (1872–1933) uložené v Památníku národního písemnictví,¹ které otiskujeme v tomto čísle, mají za cíl připomenout pozoruhodnou osobnost židovského filozofa, pedagoga a levicově orientovaného novináře, která v českém prostředí nejvíce rezonuje jako symbol protinacistické opozice.² Jeho vražda v Mariánských Lázních v noci z 30. na 31. srpna se i přes kulturní a politické peripetie udržela v paměti jako první násilný čin nacistické moci mimo území Německa. Lessingovo jméno nebylo v Československu neznámé a jeho útěk před nacisty do Československa byl logickým vyústěním dlouhodobých styků. Lessing pravidelně publikoval v *Prager Tagblatt*,³ *Prager Abendblatt* a *Prager Presse*. Stýkal se s československými židovskými a sociálně demokratickými intelektuály.⁴ V pražské židovské komunitě byla hojně diskutována jeho reflexivní a hořce ironická polemická kniha *Der jüdische Selbsthaß* (1930).⁵ Jeho osobnost tedy s naší kulturou nespojuje jen násilný čin.

* Publikace vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci řešení projektu Ženy v české a československé vědě v první polovině 20. století, č. 19-08667S.

1 Fond byl uspořádán již v šedesátých letech 20. století (Loužil 1963).

2 Touto optikou sledovala v nedávné době Theodora Lessinga Kateřina Čapková (2003). Soustředila se na důvody Lessingovy emigrace do Československé republiky, na jeho vztahy k českým a německým Židům, např. k Maxi Brodovi a Otokaru Fischerovi, a na reakce následující po jeho vraždě. V roce 2011 se uskutečnila výstava na Univerzitě v Postupimi věnovaná Theodoru Lessingovi pod názvem *Ich warf eine Flaschenpost in das unermessliche Dunkel* <<https://www.uni-potsdam.de/db/lessing/ausstellung.html>> [10. 10. 2021].

3 25. 4. 1925 v *Prager Tagblatt* vyšel jeho kontroverzní článek kritizující Paula von Hindenburga, jenž měl pro Lessinga fatální následky. Jeho verze se objevila také v Hannoveru. Vedla k místnímu skandálu, kdy se proti Lessingovi obrátily studentské korporace a další veřejnost.

4 Sociální demokraté poskytli v Československu zázemí a *Právo lidu* otisklo asi nejobsáhlejší Lessingův nekrolog.

5 Bibliografie rozsáhlého díla Theodora Lessinga je přístupná na webové stránce <<https://www.uni-potsdam.de/db/lessing/Downloads/Gesamtbibliographie%20Theodor%20Lessing.pdf>> [10. 10. 2021].

Druhým důvodem, proč z jeho malé, ale cenné pozůstalosti, darované roku 1939 jeho manželkou Adou Lessingovou Národnímu muzeu, překládáme právě dopisy Anny Pammrové, je náš setrvalý zájem o tuto jeho českou přítelkyni, která Lessingova díla překládala do češtiny a jejíž myšlení se s tím jeho v mnohém shodovalo (srov. Nekula 1996b). Sdíleli dějinný pesimismus, kritický vztah k evropskému modernímu světu, oba vyšli z filozofie Friedricha Nietzscheho a Arthura Schopenhauera. Setkali se také v obdivu k východním filozofiím, směřovali k teosofickému pojetí člověka a světa a přijali pacifismus jako součást své kritiky evropské civilizace. Během „Velké války“ přeložila Pammrová jeho historicko-filozofické úvahy pod názvem *Evropa a Asie* pro reformní klatovské nakladatelství Cyrila M. Höschla. Lessingův spis vyšel roku 1918 jako 18. svazek nakladatelství. Z této doby pochází také první z otištěných dopisů Anny Pammrové. Překlad další Lessingovy knihy pořízený Annou Pammrovou vyšel koncem roku 1919 pod názvem *Dějiny jako vsunutí smyslu v nesmyslné*. Následoval překlad *Prokleté kultury* v roce 1922. Další dva dopisy pocházejí z roku 1933, tedy již z doby Lessingovy emigrace.

Je jisté, že skrze překlady vznikla mezi Pammrovou a Lessingem intelektuální vazba.⁶ Nešlo jen o myšlenky, ale také o celkový styl myšlení, jeho metaforický jazykový charakter: „Vytkla jste si jeden z nejobtížnějších úkolů, převést *Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen* do češtiny. V knize této jest tolik poznatkové kritiky a moderní psychologie, takže jen ohraničené, přesně odvažované pojmy mohou podati smysl mínění. I místa metafysická tu jsou, která v jazyce českém měla by znít hudebně. Nejen pojem a smysl, nýbrž i duševní zvuk a niterná forma má přitom vyniknouti. V originále jsem každou stránku mnohokrátě přepisoval, než jsem se odhodlal konečně ji propustit jako dosti vyhraněnou, zřetelnou a pěknou. Modelovaná tvárná mluva Art. Schopenhauera jest mi provždy vzorem [...]“⁷

Vztah Pammrové k Lessingovi popsal prvně Marek Nekula ve svých německých studiích zaměřených na recepci Theodora Lessinga v Československu, které doplňuje kratší česká verze pro časopis *Proglas*. Právě z té jsem citovala Lessingův dopis Anně Pammrové, jež využila v úvodu svého překladu knihy *Evropa a Asie*. Nekula svůj český portrét doplnil menším překladem fejetonu, jenž se prvně objevil v *Prager Tagblatt* v roce 1926, později byl přetištěn v knize portrétů *Blümen* (1928) a v roce 1931 z něj *Literární noviny* otiskly výběr. Lessing v něm živě a citlivě zachytil krátké setkání se svou překladatelkou: „Antieva Pammrová učí: Všichni dýcháme v otrávené atmosféře. Záchrana je možná jen v samotě. [...] A protože Antieva Pammrová je tím nejjemnějším nástrojem a má dar cítit myšlenky jako přírodní síly neb jako elektrické vlny, nemůže to mezi lidmi vydržet, neboť kde se sejdou lidé, tam se vzduch zkaží špatnými instinkty. [...] tady v lese stojí dřevěná postel Antievy Pammrové, a také stůl, police s knihami, několik židlí, a to je vše. Z lesa si nosí dřevo na topení, z nejbližší osady mléko, brambory a chléb. Víc nežádá. Lidí nepotřebuje. Tak žila ve dne v noci celých dvacet let, a v tomto skrovném prostoru našly mé myšlenky vůli osudu svůj první domov, na dřevěném stole se do češtiny překládaly *Prokletá kultura, Evropa a Asie a Dějiny jako vsunutí smyslu v nesmyslné* [...]“ (Lessing 1996, s. 41).

6 Významu Theodora Lessinga pro tvorbu a myšlení Anny Pammrové se v poslední době věnovala Zuzana Ticháčková (2011).

7 Z dopisu Theodora Lessinga, 21. září 1919 (citováno dle Nekula 1996b, s. 37).

Třetím důvodem pro publikování dopisů z pozůstalosti Theodora Lessinga je neobyčejnost toho fragmentu uloženého v Praze. Většinu pozůstalosti jinak badatel najde v dolnosaském Státním archivu v Hannoveru (Stadtarchiv Hannover), ve městě, kde Lessing před svým útěkem před nacistickou mocí dlouhá léta působil nejprve na reformním gymnáziu a posléze na Technické univerzitě a Volkshochschule. Pražský literární archiv uchovává kromě několika málo dopisů od českých a německých intelektuálů židovského i nežidovského původu (např. Jakuba Demla či Maxe Broda) a nemnoha dopisů od německých idealistických filozofů, kteří byli Theodoru Lessingovi blízcí (např. Alois Riehl), hlavně poměrně rozsáhlé soubory dopisů pěti žen: Helene Böhlau, Lou Andreas Salomé, Elisabeth Foerster Nietzsche, Anny von Krane a právě Anny Pammrové. Soubor dopisů Anny Pammrové přitom tvoří jen malou část tohoto celku. Pammrová se tak ocitla v pozoruhodné společnosti. Ženy setkávající se v pražské Lessingově pozůstalosti vlastně reprezentují různé podoby ženského veřejného působení na počátku 20. století. Svými aktivitami a myšlením zasáhly do dobových diskusí o ženě, představují různé druhy ženských veřejných aktivit, sebevědomých, originálních ženských postojů a osudů.

Elisabeth Foerster Nietzsche není v dopisech jen v zastoupení za svého bratra, jehož filozofii Lessing obdivoval: vyvstává z nich profil ženy nebyvalého vlivu a konzervativních postojů. S Nietzsche byla úzce spjata též zcela odlišná osobnost psychoanalytičky Lou Andreas Salomé (1861–1937).⁸ Přístup k oběma ženám, které obklopovaly jeho velký vzor,⁹ podle Marka Nekuly (1996b) otevřely Lessingovi osvětové přednášky věnované Nietzschemu a Wagnerovi, které vyšly roku 1906 pod názvem *Schopenhauer, Wagner, Nietzsche. Einführung in die moderne deutsche Philosophie*.

Největší soubory korespondence z Lessingovy pozůstalosti pak tvoří dopisy Helene Böhlau al Rashid Bey (1856–1940) a jejímu manželovi Omaru al Rashid Bey (Friedrich Arnd konvertoval k islámu a zemřel za první světové války). Spisovatelka Helene Böhlau byla osobnost nebyvalého rozhledu, pocházející z proslulé mnichovské rodiny knihkupců a nakladatelů. Účastnila se ženského hnutí a propagovala ženskou duchovní a ekonomickou nezávislost. Pro neshody s rodinami obou manželů kvůli konverzi k islámu odešli s manželem do Istanbulu. Do Německa se vrátili na konci 19. století a Helene Böhlau zde pokračovala ve svých emancipačních aktivitách (srov. Falk — Hanke 2021). Čtvrtá žena z kvintetu Lessingových korespondentek, Anne von Krane (1853–1937), byla plodná novelistka katolické orientace, jejíž nejvýznamnější biografické práce zachytily život düsseldorfské umělecké bohémy. Dopisy žen doplňují obraz Lessinga jako filozofa krize. Lessing dobový feminismus pozorně

8 Lou Andreas Salomé (francouzsko-německého původu, narozená v Petrohradu) nebyla jen přítelkyní Friedricha Nietzscheho a Rainera Marii Rilkeho; její vztah k mužům nebyl na svoji dobu nikterak standardní a její manželství bylo volným svazkem. Napsala jednu z prvních monografií věnovaných Nietzscheho filozofii *Friedrich Nietzsche in seinen Werken* (1894). Byla žačkou Sigmunda Freuda, zabývala se ženskou psychologíí a sexualitou, k jejím nejvýraznějším pracím patří analýzy her Henryka Ibsena z hlediska žen.

9 Obdiv k Nietzschemu a Schopenhauerovi Lessing sdílel s mnoha umělci a intelektuály své doby, pro jeho vývoj je však také podstatný jeden neobvyklý zdroj, a to je dílo ruského logika a matematika Afrikana Spira (1837–1890), jemuž věnoval svoji disertaci a který měl zvláštní význam i pro Friedricha Nietzscheho.

sledoval a ženský osud považoval v mnohém za podobný osudu židovskému, vnímal stejné vylučování a odmítání. Feminismus se mu stal integrální součástí kritiky moderní kultury. Již v roce 1897 publikoval text *Weiber!*. Obdivoval otevřenost ruské malířky Marie Baškircevy, kterou považoval za předchůdkyni feminizmu. Zajímala jej ženská sexualita a psychologie, vztah erotiky a myšlení, racionality. V roce 1903 vydal esej *Weib, Frau, Dame*, věnovaný trojí podobě ženy, kterou si vytvořila evropská kultura a která ženě zabraňuje být sama sebou.

V tomto smyslu mu byla vyostřená stylizace Anny Pammrové velmi blízká. Antieva, pojmenování, které si Pammrová přivlastnila, symbolizuje ženu, jež nechce participovat na kultuře, kterou vytvořil muž. Ten si dle Pammrové z ženy udělal nástroj uchopování a ovládnutí světa. Její protestní stylizace se dovršila volbou života na okraji. Cesta, kterou si Pammrová zvolila a která se mohla jevit extrémní, přísná, namáhavá, cesta vedoucí od ovládnutí ke spolužití, budí dnes zájem možná více než za jejího života. Antievaismus — svého druhu ekofeminismus, jak bychom jej dnes nazvali — prostupuje všemi třemi dochovanými dopisy Anny Pammrové Theodoru Lessingovi.

LITERATURA

Cílek, Roman: *Výstřely na objednávku. Po stopách dvou politických vražd (1933–1935)*. Akcent, Třebíč 2000.

Čapková, Kateřina: Theodor Lessing — vom Außenseiter zum Symbol der antinazistischen Opposition. *Theresienstädter Studien und Dokumente* 10, 2003, s. 11–32 <<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=203015>> [10. 10. 2021].

Falk, Helene — Hanke, Edith: Helene Böhlau (1856–1940) — Schreiben als Akt der Befreiung, 6. 1. 2021 <<https://blog.muenchner-stadtbibliothek.de/helene-boehlau-femaleheritage-2/>> [10. 10. 2021].

Ich warf eine Flaschenpost in das unermessliche Dunkel. Webové stránky výstavy <<https://www.uni-potsdam.de/db/lessing/ausstellung.html>> [10. 10. 2021].

Lessing, Theodor: Moravská země. *Proglas*, č. 7, 1996, s. 40–42.

Loužil, Jaromír: *Theodor Lessing (1872–1933). Soupis osobního fondu*. Edice inventářů č. 76. Literární archiv Národního muzea, Praha 1963.

Nekula, Marek: Theodor Lessing und seine Rezeption in der Tschechoslowakei. Mit einem Anhang: Korrespondenz zwischen T. Lessing, J. Deml und Pavla Kytlicová. *Brücken. Neue Folge* 4, 1996a, s. 57–103.

Nekula, Marek: Theodor Lessing a jeho recepcie v Československu. *Proglas*, č. 7, 1996b, s. 35–39.

Ticháčková, Zuzana: Religiozita v díle Anny Pammrové. *Slovo a smysl* 8, 2011, č. 15, s. 157–171.